

Hofmannsthalův zájem o Čechy stoupal společně s tím, jak se vzájemný vztah mezi oběma stranami vyhrcoval. Brzy po začátku války udělal v tomto směru několik hořkých zkušeností. V časopise *Insel-Almanach auf das Jahr 1915* byla otištěna protislovanská báseň Arno Holze, svědčící o přehlížení etnických specifik monarchie ze strany německé říše. Na základě energického Hofmannsthalova protestu byla báseň z druhého vydání odstraněna.

Od roku 1915 věnoval Hofmannsthal Čechám několik úvah, jež lze v širším slova smyslu označit za úvahy státněteoretického rázu. V článku *Wir Österreicher und Deutschland* (My Rakušané a Německo, leden 1915) se pokusil objasnit vztah Němců k Rakušanům a dotkl se v této souvislosti též významu Čechů v Rakousku a pro Rakousko, aniž přitom zamlčoval stávající vnitropolitické konflikty. Interpretuje je jako důsledek historických poměrů v obou zemích: „Smělost a nebezpečnost germánského osidlování tradičně slovanského území: to je naše politická přítomnost.“³³ Díky kontaktům s Kvapilem se pro něj stal zřejmějším význam určitých historických událostí pro Čechy. A rozhodně se nechystal tyto nové poznatky v zájmu harmonizace zamlčovat, naopak je jasně pojmenoval: „Husitská válečná pochodeň a to, jak povstala z české krve a české

32 Srov. rovněž H. v. Hofmannsthal B. Hlaváčovi 29. 7. 1915, in: M. STERN, Hofmannsthal und Böhmen (2), s. 107–108. Zápisky z května 1916, in: H. v. HOFMANNSTHAL, *Reden und Aufsätze* 3, s. 672.

33 HUGO VON HOFMANNSTHAL, *Wir Österreicher und Deutschland*, in: *Reden und Aufsätze* 3, s. 140–144, cit. ze s. 142.

půdy, představuje zkušenost českého lidu, která je dnes jeho cítění stejně blízká, ba bližší [...] než napoleonské války.“ Nakonec přisoudil Čechům v Rakousku závažnou roli, a pokud jde o německý a slovanský národní charakter, konstatuje, že oba národy oplývají „nesmírným množstvím mladistvých a svěžích rysů“.³⁴ Němci v Rakousku se podle něj vyznačují „smělostí a dobytčností“, zatímco slovanskému elementu je vlastní především funkce prostředníka. Rakousko pak je „oproti Východu a Jihu zemí dávající, vůči Západu a Severu je charakterizuje schopnost přijímat“.³⁵ Tím se Hofmannsthal přiblížil Bahrově představě o Čechách jako dynamickém národu, dychtícím po vzdělání, plnícím prostřednickou a syntetizující roli. Pluralita jakožto konstitutivní prvek, vymezující se zároveň vůči německé říši, je rovněž tématem článku Österreich im Spiegel seiner Dichtung (Rakousko v zrcadle svého básnictví, 1916), ve kterém se píše, že Rakousko zahrnuje „nejen německé Rakousko, ale minimálně pevné jádro dědičných zemí včetně Čech“.³⁶

Pokud byl Hofmannsthal v souvislosti se snahou definovat rakouská specifika konfrontován s českou otázkou, ta se s rostoucí skepsí vůči německému partnerovi očividně stávala středem jeho zájmu. Tak se Hofmannsthalovy aktivity počínaje rokem 1915 vyznačují opravdovou snahou pochopit zvláštnosti české kultury.

Význačnou roli sehrál Hermann Bahr, který se od devadesátých let 19. století neúnavně zasazoval o šíření české kultury. Podle jeho mínění byla ve své modernosti a současně jasné ukotvenosti jako stvořená k tomu, aby Rakousko reformovala. V předmluvě k překladu románu Fráni Šrámka v roce 1913 píše: „Proto se mi teď zdá, že zrovna Češi jsou nejdůležitější, protože se se stejně vášnivým zaujetím a vši svou energií podílejí na duchovním osudu Evropy, jejich národní svéráz je však natolik silný, že není nic, čeho by se dotkli, aniž by si to zároveň vnitřně nepřisvojili a nepřetvořili to k obrazu svému natolik, až je to zcela zbabaveno cizí podstaty a beze zbytku prostoupeno duchem tohoto podivuhodného, smyslově poddajného národa, vyznačujícího se současně až brutálně silnou vůlí, národa blouznivého a tvrdohlavého i romanticky realistického.“³⁷

Před rokem 1917 bychom zřejmě stěží našli jiného (pouze) německojazyčného autora natolik informovaného o české kultuře a s tolika kontakty, jako byl Hermann Bahr, na něhož se obracelo tolik tvůrců. I Hofmannsthal se nechal strhnout a inspirovat Bahrovým nadšením. V lednu 1916 si psali o založení Společnosti

34 Tamtéž.

35 Tamtéž, s. 143.

36 HUGO VON HOFMANNSTHAL, Österreich im Spiegel seiner Dichtung, in: *Reden und Aufsätze* 3, s. 182–192, cit. ze s. 188.

37 HERMANN BAHR, Vorwort, in: Fráňa Šrámek, *Flammen*, přel. Otto Pick, Leipzig 1913, s. V–VIII.

pro studium slovanských kultur (Gesellschaft zum Studium slavischer Culturen) s tím, že iniciativa vyšla od silně katolicky orientovaného Bahra. Společnost měla sloužit „rakouské politice“.³⁸ Také při Hofmannsthalově návštěvě Salcburku 18. a 19. července 1916 se patrně probíraly obě české otázky. V té době se Čechům dostalo od Bahra dalšího pozitivního ocenění: nebyli pouze *conditio sine qua non* Rakouska, ale měli díky pevnějšímu provázání s Rakouskem vytvářet protiváhu vůči sjednocení s německou říší. Bahr se už v listopadu 1915 rozjel do Prahy, aby si udělal představu o tamních poměrech a setkal se s představiteli všech politických směrů obou národů. Od této chvíle si byl vědom toho, že německo-česká otázka je pro další trvání monarchie rozhodující. Na rozdíl od Kvapila označil následovně „právo na samosprávu, plnou autonomii a nerušený národní, duchovní a hospodářský rozvoj“ českého národa za „jednu ze základních podmínek a hlavní postulát existence Rakouska“.³⁹

„Nejsilnější zážitek od začátku války“ – návštěva Prahy v červnu 1917

Bylo jen logické, že se Hofmannsthal rovněž mezi 18. a 25. červnem 1917 vydal do Prahy. I on ji považoval za centrum české otázky, a tedy za místo, kde se rozhoduje o budoucnosti Rakouska. Touto cestou si splnil jedno dávné přání: již v říjnu 1915, v souvislosti s Kvapilovými námitkami vůči projektu Památných míst, vyjádřil touhu (snad i kvůli cenzuře, která kontrolovala dopisy) promluvit si o všem osobně.⁴⁰ V roce 1917 se Hofmannsthal rozhodl vyslyšet vlastní vnitřní hlas: „Není to žádná naléhavá nutnost, která by mě tam hnala: přesto cítím, že bych to neměl a nesmím opomenout, ale naopak častěji opakovat.“⁴¹

Když však 18. června 1917 dorazil do Prahy, byla už otřesena jeho důvěra ve vlastní vliv a možnosti. Negativní zkušenosti s českými partnery, rozdíly mezi oběma polovinami říše a vnitřní problémy signalizující její rozpad ho silně znepokojovaly. Vojenská situace se minimálně od vstupu Itálie do války jevila dosti překerní. Navíc se v Praze události už nějakou dobu valily jedna za druhou. Jen několik málo týdnů před Hofmannsthalovou cestou, v květnu 1917, vyšel v no-

38 H. v. Hofmannsthal H. Bahrovi 11. 6. 1916, in: HUGO VON HOFMANNSTHAL, *Reden und Aufsätze* 3, s. 1175–1180, cit. ze s. 1178. Viz i K. IFKOVITS, *Hermann Bahr – Jaroslav Kvapil*, s. 181.

39 H. v. Hofmannsthal H. Bahrovi 11. 6. 1916, in: H. VON HOFMANNSTHAL, *Reden und Aufsätze* 3, s. 1175–1180, cit. ze s. 1178.

40 H. v. Hofmannsthal J. Kvapilovi 1. 10. 1915, in: M. STERN, Hofmannsthal und Böhmen (1), s. 21–22.

41 H. v. Hofmannsthal R. Michelovi 12. 6. 1917, in: HUGO VON HOFMANNSTHAL und ROBERT MICHEL, Briefe, Riccardo Conceri (ed.), *Hofmannsthal-Jahrbuch* 13, 2005, s. 131.

vém časopise *Národ* Projev českých spisovatelů protestující proti návratu českých poslanců do říšské rady.⁴²

Na rozdíl od Bahra se Hofmannsthal setkával v Praze převážně s Čechy (s výjimkou profesora Franze Spiny nebo jeho studenta, „obojživelného“ Pavla Eisnera), čehož očividně litoval: „hovořil jsem s Čechy, pouze s českými intelektuály, což musím při další návštěvě poněkud vyrovnat [...]“.⁴³ Hofmannsthalovy poznatky tak byly jednostranné, navíc se setkával se zastánci nezávislosti, a tedy reprezentanty intelektuální a politické elity budoucího československého státu. Kromě Kvapila a manželů Otokara a Blaženy Fischerových to byl mimo jiné kritik F. X. Šalda, architekt Jan Kotěra, diplomat Bedřich Štěpánek nebo malíř Max Švabinský.

Dopisy, jež v Praze vznikly, vypovídají o prožitku hlubokého otřesu. Rudolfu Borchardtovi Hofmannsthal píše: „je to můj nejsilnější zážitek od začátku války“,⁴⁴ který jen stěží dokáže vyjádřit: „Nelze o tom hovořit jen tak bez rozmyslu, vyvolalo to ve mně tak silný a komplexní dojem, že se musím nejdřív uklidnit, než ho budu schopen vyličit.“⁴⁵ A Willymu Haasovi referuje o „takřka nepřetržitých politických rozhovorech – při nichž se musel skutečně leccemu naučit a v mnohém změnit způsob uvažování“.⁴⁶ Jedině četba korespondence Cola di Rienza, jíž se věnoval „po večerech“ a „přes den; mezi rozhovory; v tramvaji“,⁴⁷ mu navracela „ztracenou rovnováhu tváří v tvář krizovému okamžiku politické přítomnosti“. „Z popisu duchovní krize vyčetl obraz současné krize žízňící po duchu.“ Dalším léčivým prostředkem „na duchovní krizi“ pražského pobytu pro něj byl mimořádně pozitivní dojem z města samotného. Irene Hellmannové píše: „Ač otupen horkem, zbývá mi aspoň tolik fantazie, abych byl zcela uchvácen krásou tohoto města. Jaká grandióznost celkového rozvření a jak nesmírným bohatstvím

42 Srov. zp [= ZDENĚK PEŠAT], Projev českých spisovatelů, in: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/II*, P–Ř, Jiří Opelík a kol. (ed.), Praha 2000, s. 1108–1111, tam i další literatura; srov. i K. IFKOVITS, *Hermann Bahr – Jaroslav Kvapil*, s. 626–629.

43 Viz H. v. Hofmannsthal H. Bahrovi 17. 8. 1917, in: M. STERN, Hofmannsthal und Böhmen (2), s. 112.

44 H. v. Hofmannsthal R. Borchardtovi 7. 7. 1917, in: HUGO VON HOFMANNSTHAL – RUDOLF BORCHARDT, *Briefwechsel*, Marie Luise Borchardt – Herbert Steiner (edd.), [Frankfurt am Main] 1954, s. 195.

45 H. v. Hofmannsthal R. Michelovi 11. 7. 1917, in: HUGO VON HOFMANNSTHAL und ROBERT MICHEL, Briefe, s. 135. Takřka týmiž slovy („vyvolalo to ve mně tak silný a komplexní dojem“) popsal návštěvu Bahrovi. H. v. Hofmannsthal H. Bahrovi 17. 8. 1917, in: M. STERN, Hofmannsthal und Böhmen (2), s. 112.

46 H. v. Hofmannsthal W. Haasovi 7. 8. 1917, in: HUGO VON HOFMANNSTHAL – WILLY HAAS, *Briefwechsel*, Berlin 1968, s. 30.

47 H. v. Hofmannsthal Konradu Burdachovi 7. 2. 1918, in: RUDOLF HIRSCH, *Beiträge zum Verständnis Hugo von Hofmannsthal's*, Mathias Mayer (ed.), Frankfurt am Main 1995, s. 178.

detailu oplývá. Jak moc za ním zaostává Vídeň, ba dokonce jak málo italských měst s ním lze srovnávat?“⁴⁸ A své ženě referuje: „Výstava porcelánu v Thunově paláci je překrásná a palác sám je v létě vskutku okouzující; všechna patra jsou opatřena zahradními terasami směrem ke svahu, na němž rostou staré stromy, růže, lilie a odkud je nádherný výhled na celé město.“⁴⁹ Avšak nejenom město Hofmannsthalu uchvátilo, i „lidé“ se mu zdáli „nesmírně milí“⁵⁰ – „lidé“, to byli takřka výhradně Češi. Na rozdíl od obou dřívějších návštěv se Hofmannsthal tentokrát zajímal i o českou kulturu. 21. června navštívil představení Janáčkovy opery *Jenůfa*, jejíž slavná pražská premiéra se konala na konci května 1916: „Včera večer jsem byl v českém Národním divadle na nové opeře, jde o *velice krásné dílo* a vynikající nastudování.“⁵¹